

А. І. Мокій, О. І. Дацко, А. М. Шехлович

Загрози інтелектуальній безпеці держави в умовах посилення еміграційних процесів

Детерміновано поняття «інтелектуальна безпека держави»; визначено чинники її формування, окреслено роль творчого потенціалу для забезпечення інтелектуальної безпеки в умовах посилення еміграційних тенденцій. Запропоновано організаційно-економічні механізми зміцнення інтелектуальної безпеки держави.

Ключові слова: інтелектуальна безпека, міграція, економічна безпека, творчий потенціал, креативний потенціал, еміграція.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті в економічній науці відбувається репозиціювання людини від статусу напівпасивного трудових ресурсного потенціалу (виконавця) до основного творця інновацій і рушія прогресу, а відповідно – основного капіталу держави. Саме людина є основною продуктивною силою економіки, від кількісних і якісних характеристик якої (інтелекту, світогляду, знань, вмінь), а також від забезпечення економічною системою умов розвитку та капіталізації яких залежить можливість прогресивного розвитку суспільства.

Зростання популяції Землі за останні десятиліття переважно за рахунок слаборозвинених держав та народів з порівняно низьким рівнем освітнього та наукового потенціалу, скорочення кількості населення традиційно високорозвинених держав зумовили скорочення частки високоосвічених креативних людей, які є «двигунами» суспільного розвитку. Як зазначає К. Колін, загострення проблеми екології, клімату, обмеженості природних ресурсів, а з іншого боку – зниження рівня якості освіти, насамперед розвинених країн (за рахунок ісламізації Європи та вимирання корінного населення, різкого зростання латиноамериканської діаспори в США, комерціалізації освіти, зниження рівня її доступності, погіршення якості базової гуманітарної освіти), і також неадекватності змісту освіти тим глобальним цілям розвитку і проблемам, є актуальним уже сьогодні, і зумовлюватиме зниження якості людських ресурсів у найближчому майбутньому [10]. Відповідно інтелектуальний ресурс держави позиціонується як факторна конкурентна перевага, яка формує основу конкурентоспроможності працівника, підприємства, регіону, держави.

Глобальна конкуренція за ресурси, найперше за людські, зумовлює посилення низки загроз для економічної безпеки держави. Зокрема

© А. І. Мокій, О. І. Дацко, А. М. Шехлович, 2013.

активізувалися загрози, пов'язані з деструктивними тенденціями інтелектуального розвитку України та їх впливом на індикатори економічної безпеки, вагомим чинником яких стала активізація міграційних потоків.

За умов обмежених ресурсів саме творчий потенціал людини є невичерпним джерелом інновацій, стимулів розвитку та формування конкурентних переваг. У зв'язку з цим активізували діяльність організації, метою яких є виявлення та «вимивання» творчого потенціалу з України. Трудова еміграція у країни ЄС, США, Росії вже сьогодні істотно знижує рівень творчих ресурсів нашої держави. Особливо відчутні втрати на сучасному етапі зумовлює «втеча мізків», однак не менш загрозливими та недостатньо вивченими є ризики, пов'язані з еміграцією талантів, що вже в найближчому майбутньому негативно відобразатиметься на розвитку вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що ці проблеми активно обговорюються науковцями (С. Вовканич, Е. Лібанова, С. Мосов, Л. Семів, М. Флейчук та ін.), в Україні досі не сформовані інституційні основи забезпечення інтелектуальної безпеки держави, не задекларовані стратегічні орієнтири, немає програм виявлення та капіталізації творчого потенціалу, що призводить до посилення загроз інтелектуальній безпеці України.

Метою статті є обґрунтування пріоритетних механізмів нівелювання загроз інтелектуальній безпеці України в умовах посилення еміграційних процесів.

Завданнями статті є: окреслити поняття «інтелектуальна безпека держави»; визначити інституційний базис формування інтелектуальної безпеки України визначити механізми та засоби її зміцнення в контексті посилення еміграційних тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні нормативно-правовим базисом не детерміновано дефініції поняття «інтелектуальна безпека держави». Більшість науковців розглядають інтелектуальну безпеку як певні параметри чи механізми, які характеризують систему чи її стан, за якого забезпечується захист та ефективне використання продуктів інтелектуальної діяльності [12; 25; 28], або навіть вужче – інтелектуальної власності [1; 11; 22]. Деякі дослідники наголошують на тому, що об'єктом інтелектуальної безпеки є не тільки лише захист результатів інтелектуальної праці, але й раціональне використання, капіталізація, відтворення й підвищення якості розумових здібностей людей, які створюють інновації [2; 6; 28]. Зазначимо, що сьогодні основу інтелектуальної безпеки слід розглядати ширше, ніж лише як вважають окремі дослідники та службовці,

«науковий і освітній потенціал суспільства, господарюючого суб'єкта, індивідуума», оскільки слід відокремити вроджену і набуту компоненти інтелекту. Вроджена компонента інтелекту – це талант. Науково доведено, що схильність до наукової, художньої, інженерної, соціально-економічної творчості (талант) закладається генетично, і її неможливо набутти, а лише розвинути (Д. Белл, О. Богомолець, Б. Гройсберг, Б. Морел-Куран, С. Савельєв, Дж. Ферар та ін.). А отже, кількість осіб, здатних створювати інновації і впроваджувати їх у життя є обмеженою. Через заострення екологічних, соціально-економічних проблеми рівень природного інтелекту людства знижується, а тому сьогодні для економічної системи ресурсом розвитку оцінюється не лише набутий інтелект, але і вроджений, і ХХІ століття характеризується як ера «Глобальної війни за таланти», коли розвинені економіки, підприємства конкурують не лише за сформованих фахівців, але і на осіб, які володіють лише талантом, а роль талановитих працівників у забезпеченні конкурентних переваг зростає (табл. 1).

Творча особистість – основний творець інновацій, рушій прогресу, який приводить у дію усі економічні механізми, а тому є ключовою компонентою соціально-економічної системи. Творча особистість є носієм інтелекту набутого і характеризується талантом, знаннями, вміннями. Серед творчих осіб незначна частка володіє також креативним потенціалом – крім перелічених вище характеристик ще і здатністю капіталізувати результати творчості, надаючи їм суспільної значущості. Саме ці люди є найціннішим людським ресурсом, за який сьогодні ведеться боротьба у глобальних масштабах [13].

Відповідно ефективність функціонування економічної системи формалізуємо як:

$$E_{BC} = I_T \times I_i \times I_E \times F(R) \quad (1)$$

E_{EC} – ефективність економічної системи;

I_m – індекс творчого потенціалу (частка осіб, які володіють творчим потенціалом для активізації ресурсного потенціалу системи);

I_i – індекс розвитку інституцій;

I_E – індекс екологічної безпеки;

R – природні, трудові, фінансові, культурні та інші наявні ресурси розвитку економіки.

Тобто за відсутності творчих осіб, здатних капіталізувати ресурсний потенціал системи, рівень її ефективності мінімізується або нівелюється. А отже, творчий потенціал суспільства сьогодні є однією із важливих детермінант економічної безпеки, і її складових, зокрема, інтелектуальної безпеки.

Таблиця 1

Роль талановитих працівників у забезпеченні конкурентних переваг компаній*

Елоха	Конкурентні переваги	Ключові чинники конкурентоспроможності	Орієнтація діяльності компанії на	Позиціонування працівників у компанії	Що важливо для працівника	Значення таланту	Втрагата талановитих працівників	Оцінка потенціалу та розвитку таланту
Індустріалізм	Матеріальні ресурси. Економіка вмінь	Влада і контроль	Прибуток	Оплата праці	Вміння застосувати набуті навички	Як механізм системи виробництва	Швидко поновлювана (талант не має стратегічного значення)	Не важливі
Економіки знань	Освіта, знання. Елоха знань	Делегування повноважень	Прибуток, працівники	Головний актив	Застосування знань	Як важливий актив	Тактична проблема	Залежно від намірів і місії компанії
Творчої економіки	Інновації, спритність. Економіка ідей	Вплив, довіра і співпраця	Прибуток, працівники, принципи, планета	Найважливіша інвестиція	Створення і синтезування нових ідей	Відповідні працівники на відповідному робочому місці – найважливіший актив компанії	Стратегічна проблема	Оцінюється для працівників, особливо керівників. Особові карти творчих здібностей окремих працівників

Складено авторами на основі джерела: [27, с. 29].

О. Марченко зазначає, що «інтелектуальна безпека» – це захищеність інтелектуальних ресурсів соціально-економічного розвитку, їх продукування, обміну, використання на макро – та мікроекономічних рівнях. Основу інтелектуальної безпеки складають науковий і освітній потенціали суспільства, господарюючого суб'єкта, індивідуума [12].

Російський дослідник С. Петраченко визначає інтелектуальну безпеку як внутрішній або зовнішній стан держави, при якому відсутні реальні і потенційні загрози інтелектуальним інтересам особистості, суспільства і держави, а при їх виникненні – як систему заходів щодо забезпечення охорони або захисту носіїв інтелекту і продуктів їх розумової праці [18, с. 54].

В. Мосов вказує, що оскільки найважливішою частиною національного суспільного багатства стає інтелектуальний продукт; господарська діяльність усе більше перетворюється на процес безперервних інтелектуальних нововведень; конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів, виживання цілих галузей і держав безпосередньо залежать від здатності сприймати та виробляти інтелектуальний продукт; особливе значення у подоланні кризи та відтворюванні економіки набуває феномен інтелектуальної власності, тобто власності на інтелект, творчу інтелектуальну діяльність, а також на інтелектуальний продукт [14, с. 30].

Вважаємо, що інтелектуальну безпеку доцільно визначити як стан соціально-економічної системи, за якого забезпечується захист та ефективне використання, капіталізація інтелектуального потенціалу суспільства, що дозволяє забезпечити високий рівень конкурентоспроможності та гарантувати безпечну життєдіяльність особи, регіону, підприємства, держави як на сучасному етапі, так і у стратегічній перспективі.

Загалом визначимо, що інтелектуальна безпека держави визначається станом та динамікою таких її складових: ресурси, середовище, механізми.

Основними ресурсами, від яких залежить рівень інтелектуальної безпеки держави є людський та інтелектуальний капітал. Базисом інтелектуальної безпеки держави є людський капітал – особи, які здатні створювати інтелектуальний продукт. Від рівня їх таланту, знань і вмінь залежить потенціал держави щодо продукування інтелектуального капіталу. С. Вовканич наголошує, що рівень розвитку набутого інтелекту суспільства (рівня знань та вмінь) найчастіше вимірюють рівнем розвитку освіти і науки, та найперше, кількістю і якісними характеристиками наукового потенціалу суспільства: кількістю та якісними характеристиками науковців і дослідників [2, с. 12].

Під інтелектуальним капіталом розуміємо капіталізовані результати інтелектуальної праці. Переважно це об'єкти інтелектуальної власності (авторського, патентного та суміжного права) – інновації, технології,

бренди, а також ті об'єкти які де-факто є об'єктами інтелектуальної власності, але де-юре не закріпили право на такі об'єкти, але які набули спільної значущості (капіталізовані).

Можливість капіталізації істотно залежить від середовища формування та організаційно-економічних механізмів гарантування інтелектуальної безпеки, які охоплюють: інституційний базис (формальні – нормативно-правові акти, договірні відносини, регуляторні акти тощо, неформальні – етичні норми, традиції, система цінностей тощо), культурне, політичне, соціальне, економічне, екологічне, середовище, а також конкретні механізми, які застосовуються для підвищення рівня капіталізації ресурсного потенціалу.

Творчі люди є основоположним ресурсом інтелектуального розвитку держави. Втім недостатнє урахування необхідності виявляти та розвивати природний талант у соціально-економічній системі, формувати передумови капіталізації творчого потенціалу на сучасному етапі розвитку України формує низку загроз щодо гарантування інтелектуальної безпеки, пов'язаними з:

- несформованістю системи та умов для реалізації творчого потенціалу;
- диспропорціями та дискримінацією жителів сільських поселень, малих міст, а також матеріально незабезпечених осіб у містах щодо забезпечення умов розвитку таланту і його капіталізації порівняно із жителями мегаполісів;
- «вимиванням» творчого потенціалу;
- недосконалістю системи забезпечення рівня інтелектуальної безпеки держави на сучасному етапі та у майбутньому.

Особливо загрозливим для України сьогодні є різкий відтік творчих осіб з сільських територій до міст, а також їх систематична еміграція з країни. Причому, якщо кілька років назад об'єктом зацікавлення іноземних компаній і держав були переважно уже сформовані фахівці, то сьогодні дедалі частіше такі компанії переорієнтовуються на студентів, і навіть школярів, визначаючи, що маючи талановиту молоду особу, її можна швидко навчити, для чого розвинені країни мають необхідні засоби та механізми [24].

Підтвердженням того, що об'єктом зацікавлення міжнародних компаній та держав уже на глобальному рівні не лише сформованими фахівцями, але й особами, які мають вроджений талант, засвідчує наукове обґрунтування та визначення у 2007 р. агентством «Heidrick & Struggles» спільно із «The Economist Intelligence Unit» глобального індексу талановитості. У рейтингу 2011 р. Україна посідає у 43 місце серед 60 країн, а згідно з прогнозом на 2015 р. – 42 позицію [29].

Окремі українські дослідники підтверджують, що основною причиною невиконання поставлених стратегічними програмними документами завдань в Україні сьогодні, крім загострення кризових явищ, є диспропорції та проблеми у сфері формування та капіталізації людського капіталу, через «вимивання» творчих осіб [2; 11; 13]. А С. Панцир взагалі констатує, що «інтелектуальний голод керівних структур – неабияка загроза для України..... Кадри і менеджмент – це ключова проблема, хворе місце молодій державі Україна» [17]. Значною мірою ця ситуація є наслідком негативних міграційних тенденцій творчого потенціалу.

В Україні виявлення творчих особистостей різного віку здійснюється здебільшого неприбутковими організаціями, значна частина яких – з-за кордону. Міністерством освіти і науки України, іншими державними структурами організовується низка конкурсів на різних освітніх рівнях, що певною мірою сприяє виявленню креативної молоді, однак реальних механізмів, що стимулювали б подальший активний розвиток цього людського ресурсу, задіявали б його у перспективних проектах, сприяли б повній самореалізації та капіталізації потенціалу таких осіб для соціально-економічного розвитку держави на даному етапі чи у майбутньому практично немає. Фактично, вітчизняна демографічна політика будується з наданням пріоритетності розвитку трудових ресурсів (робітників, селян). Однак за наявних глобалізаційних тенденцій низькокваліфіковані робітники можуть швидко залучатися як за рахунок внутрішньої та зовнішньої міграції, а також замінюватися автоматизацією багатьох виробничих процесів. Натомість недооцінка важливої ролі творчих осіб може мати катастрофічні наслідки для держави, окремих регіонів, коли реально на місцях неможливо буде знайти людей з достатнім рівнем таланту, знань і вмінь для реалізації проектів і програм економічного розвитку.

Основними кагалізаторами «вимивання» творчих осіб з України іншими країнами сьогодні є міграційні, освітні та наукові програми (навчальні програми міжуніверситетського обміну, програми культурного обміну та стипендії для навчання й наукові дослідження тощо). Окремі міграційні програми передбачають цільовий переїзд кадрів відповідної кваліфікації для працевлаштування за кордоном у межах визначених проектів. Серед них можна визначити найбільш потужні: програма, що підтримується Урядом США «Зелена карта» («Green card»). З 1995 до 2012 р. кількість осіб, які виїжджають з України в межах цієї програми коливається від 2 до 4 тис. щороку. Причому, якщо до 2007 р. був задекларований відбір кандидатів за принципом лотереї, то за останні роки була запроваджена програма диверсифікованого відбору, і відповідно дозвіл на проживання

отримають особи, які представляють значний інтерес для економіки цієї країни. Створений надзвичайно сприятливий режим залучення фахівців, яких бракує економікам розвинених країн. Урядом Австралії підтримується «Програма міграції за професійною ознакою» (General Skilled Migration), через яку для офіційного працевлаштування обираються особи найвищої кваліфікації у галузях, у яких не вистачає власних фахівців. На офіційних сайтах міністерств праці урядів низки країн (майже всі країни ЄС, Канади, Австралії, США) розміщуються оголошення про запрошення фахівців з-за кордону, якщо протягом 1 місяця на відповідну вакансію не було знайдено претендента у межах країни.

Активізувалася діяльність щодо залучення талановитих людей з інших країн і ЄС. Зокрема, у 2009 р. у ЄС впроваджено програму «Синя карта» для приваблення талановитих людей до ЄС. Ця програма позиціонується як проєкт підвищення творчого потенціалу Європи, хоча і декларує уникнення «втечі мізків» з інших країн. Проєктом передбачено тимчасове залучення (на 4-5 років) висококваліфікованих працівників з інших країн, а також можливість їх повернення у країну походження без жодних перешкод. Працівники зможуть вільно переміщуватися територією ЄС, а також після короткострокового перебування у рідній країні знову без вироблення додаткових документів знову працевлаштуватися і проживати у країнах ЄС. Фактично ця програма є одним із найпотужніших чинників акумулювання творчих осіб країнами ЄС за рахунок іммігрантів, і є одним із дієвих каталізаторів «вимивання» креативних осіб з України.

Європейські країни, крім спільних програм ЄС, запроваджують і власні ініціативи щодо залучення висококваліфікованих мігрантів. Так, у Чехії станом на 01.01.2009 на заробітках перебувало близько 500 тис. українських мігрантів. Чеський уряд у 2003 р. розпочав проєкт «Вибір кваліфікованих іноземних працівників». Реалізація проєкту здійснюється у багатьох країнах, що розвиваються, у тому числі і в Україні. Через проєкт щороку на роботу приймається близько 2000 осіб.

Загрозу «вимивання» потенційного творчого людського ресурсу демонструють міграційні очікування українського студентства. За даними опитувань Міністерства освіти і науки 2009 р. майже 30 % українських студентів хотіли б назавжди залишити Україну після навчання – через низький рівень добробуту, відсутність можливостей реалізації власного потенціалу на Батьківщині, а ще 25 % хотіли б поїхати на заробітки за кордон. Найбільше студентів приваблює Великобританія, США та Німеччина. У 2012 р. ці очікування ще погіршилися і виїхати за кордон з України хотіло б понад 80 % студентів та молодих фахівців [3].

Лише офіційно станом на початок 2013 р. у країнах – реципієнтах, де найбільше українських трудових мігрантів перебувало понад 1 млн. українців (у Італії 208,8 тис., Німеччині – 159,3 тис.; Росії – 126, 4 тис.; Чехії – 116, 4 тис.; Ізраїлі – 97,6 тис., Іспанії – 77,2 тис., США – 59,9 тис., Греції – 50,1 тис., Португалії – 48,0 тис., Канаді – 43,0 тис. громадян України, що проживають офіційно) [23]. За відомостями різних джерел, загальна кількість трудових мігрантів з України коливається від 5 до 7 мільйонів осіб. Загалом найбільше українців зараз працює у Росії – 500 тисяч людей. Стільки ж трудових мігрантів із України працюють разом у Польщі, Чехії та Італії. Ще 200 тисяч – в Іспанії, Португалії, Угорщині та Білорусі. За 2012 р. за даними Міжнародної організації праці кількість українських трудових мігрантів склала 6 млн. осіб, з них близько 50 % – молодь у віці до 35 років [9].

Про «вимивання» з України творчого ресурсу засвідчують також дані Державного комітету статистики щодо працевлаштування українців, які виїжджають за кордон працювати за контрактом. Так узагальнені дані за 2006-2011 рр. засвідчують, що 41-47% офіційних трудових мігрантів з України працевлаштовуються на посадах керівників, спеціалістів, службовців, ще 42-53 % – працевлаштовуються за професією. Українці сьогодні складають найчисельнішу групу легальних трудових мігрантів у країнах ЄС. Згідно з даними Державного комітету статистики, в 2012 році працездатне населення України становило 22,5 млн. осіб, з яких офіційно працевлаштовані були тільки 12,5 млн. За даними, оприлюдненими Світовим банком та Міжнародною організацією з міграції, за межами України працює близько 6,5-8 млн. українців, що становить близько третини працездатного населення держави [4; 8].

Найдеструктивніше впливає сьогодні на формування людського капіталу в контексті інтелектуальної безпеки тимчасова або остаточна еміграція молодих креативних осіб, які здатні забезпечити суспільні трансформації. Причому, якщо діяльність міжнародних організацій з виявлення креативного потенціалу та його залучення в межах освітніх або інших програм здійснювалася переважно на рівні ВНЗ та громадських організацій, то сьогодні такі програми почали активно охоплювати і загальноосвітні школи.

Фондами та організаціями, які найінтенсивніше функціонують в Україні, спонсоруючи двосторонню співпрацю між науково-дослідними та освітніми закладами, надаючи гранти на навчання за кордоном є НАТО, ІНТАС, Фонд цивільних досліджень і розвитку США (CRDF), ТЕМПУС-ТАСІС, Федеральне міністерство освіти і науки Німеччини

(BMBF), Німецький науковий фонд (DFG), Міжнародний грант фонду О. фон Гумбольдта (Німеччина), Німецька служба академічних обмінів (DAAD), Фонд ім. Е Маскі, Visby Programme Swedish Institute, Норвезька квотна програма для студентів з України, програми, що пропонують окремі університети інших країн та ін. Через систему надання грантів ці інституції реалізують такі власні стратегічні цілі: виявлення ідей та проектів, реалізація яких представляє зацікавлення у власній країні; апробація цих ідей в реальних умовах на рівні окремих населених пунктів, регіонів чи у масштабах країни або навіть і групи країн; виявлення «активного» творчого потенціалу іншої держави, та ймовірно його залучення для розвитку власних проектів.

Причому мотивом для еміграції більшості молодих людей є не лише низький рівень якості життя в Україні, значною мірою мігранти мотивують своє рішення щодо остаточного виїзду з країни недостатністю або відсутністю можливостей для реалізації власного інтелектуального потенціалу всередині країни.

Постійне «вимивання» творчих осіб з України за останні десятиліття зумовили системну кризу через неякісний менеджмент на багатьох рівнях і сферах, найперше у сфері державного управління, що відповідно, зумовлює недосконалість інституційного середовища (рис. 2).

Про важливість природної компоненти інтелекту людського капіталу свідчить трансформація окремих показників у звіті з глобальної

Рис. 2. Динаміка рейтингових позицій за індикаторами розвитку інституцій та «втечі мізків» індексу глобальної конкурентоспроможності України за 2009-2014 рр. (Складено авторами на основі джерела: [30])

конкурентоспроможності країн та регіонів за 2013-2014 рр.: показник «втеча мізків» замінено показником «здатність країни утримувати таланти» (Україна посідає 140 позицію зі 148 країн); додано показник «здатність країни приваблювати таланти» (Україна посідає 136 позицію зі 148 країн), що підтверджує кризу гуманітарного розвитку, а також ризики щодо можливості забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності України як на сучасному етапі, так і у майбутньому.

Деградація показників розвитку та зниження конкурентоспроможності системи вітчизняної освіти як такої, де формуються чинники розвитку природного інтелекту, закладаються основи капіталізації інтелектуальної праці, також значною мірою обумовлена зниження рівня якості менеджменту, а відповідно, погіршенням показників творчого потенціалу цієї сфери (рис. 3)

Як бачимо, за останні 5 років рейтинг України за показниками розвитку вищої освіти різко знизився: на 30 позицій – з 49 позиції у рейтингу 2009-2010 рр. до 79 позиції – у рейтингу 2013-2014 рр., що свідчить про катастрофічне зниження конкурентоспроможності однією із найбільш конкурентних галузей вітчизняної економіки. Істотно повпливали на таке зниження як погіршення якості управління цією сферою (зниження позиції України у рейтингу з 95 місця до 115 за аналогічний період), так і «втеча

Рис. 3. Динаміка субіндексів якості управління вищою школою та якістю системи вищої школи індексу глобальної конкурентоспроможності України за 2009-2014 (Складено авторами на основі джерела: [30])

мізків» (з 99 позиції до 140 відповідно), а також недосконала політика розвитку системи освіти.

Вкрай негативні наслідки для соціально-економічної системи України має інтенсивна еміграція кадрів вищої кваліфікації, яка відбувається впродовж усього періоду незалежності. За Державного комітету статистики з 1996 по 2011 рр. з України на постійне місце проживання за кордон виїхали 1622 учених, з них найінтенсивніше науковці емігрували у США, Німеччину й Росію. Кількість учених-дослідників в Україні з 1991 року по 2013 р. скоротилася втричі [16; 20].

Крім погіршення якості освіти, зниження наукового потенціалу самі емігранти, крім негативних соціальних аспектів еміграції для України (розпад сімей, втрата соціальних гарантій, зростання кількості безпритульних і недоглянутих дітей), значною загрозою для держави називають відплив людей з країни загалом та втрату генофонду нації (про що вказали 55 та 21% опитаних відповідно) [7].

Про загрозові тенденції щодо недостатності творчих осіб на підприємствах західного регіону України вже сьогодні засвідчують результати дослідження, проведеного нами у 2012 р. (рис. 4).

Результати досліджень засвідчують, що у західних областях України істотні проблеми виникали при заміщенні вакантних посад висококваліфікованих профільних спеціалістів – 79,1 %; ІТ – фахівців – 78,8 %; менеджерів та керівників – 69,9 %; висококваліфікованих спеціалістів – 56,5 % респондентів, що свідчить про потребу, найперше, у фахівцях, які мають комунікаційні здібності і талант, знання і вміння.

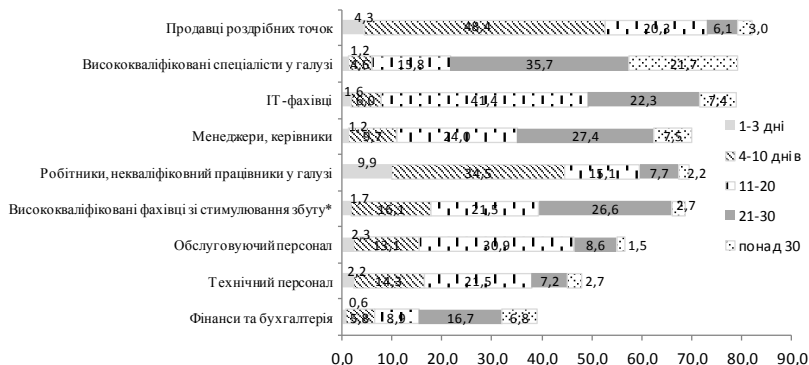

Рис. 4. Потреба компаній у працівниках та час, необхідний для заміщення вакантної посади на підприємствах Західного регіону України у 2012 р., % (Складено авторами на основі анкетного опитування)

Дані опитування підтверджують також, що творчий потенціал є надзвичайно важливим чинником актуалізації конкурентних переваг як для великих, так і малих підприємств. Зокрема, відповідаючи на питання щодо частки посад на підприємстві, де необхідні творчі працівники, опитані визначили у підсумку, що для 43,8% усього штату фірми важливі творчі здібності, комунікабельність, ініціативність працівників, засвідчуючи, що не лише на управлінських, інженерних та інших «інтелектуальних» посадах потрібні креативні працівники [5, с. 88].

Відповідно, надзвичайно актуальним питанням для України сьогодні є формування державної політики, впровадження організаційно-економічних та правових механізмів гарантування інтелектуальної безпеки.

Інвестиції в людський розвиток сьогодні є ключовою позицією гарантування інтелектуальної безпеки розвинених країн. Аналізуючи структуру довгострокових інвестицій провідних країн світу, констатуємо нові пріоритети інвестиційної політики компаній та держав в людський розвиток, зокрема інвестиції в підготовку і розвиток наукового, технологічного і управлінського персоналу. Для прикладу, в Японії на технологічні інновації скеровується близько 8 % ВВП, а інвестиції в людський розвиток (освіту, науку, професійний вишкіл кадрів) – 16 %, в США ці видатки ще більші – 20 % ВВП. Така інвестиційна політика обумовлена ефективністю довгострокових інвестицій у ресурси інтелектуального розвитку [15, с. 312; 19; 28].

Наголосимо на тому, що гарантування інтелектуальної безпеки є одним із найважливіших пріоритетів розвитку держави і сьогодні для України доцільно сформуванню власну стратегію її забезпечення, яка передбачатиме:

- виявлення талановитих осіб та забезпечення розвитку їх здібностей, з огляду на пріоритетні галузі розвитку економіки держави;
- системний облік та моніторинг творчого потенціалу держави (формування відповідних баз даних та карт його просторового розміщення);
- розробка механізмів протидії негативним міграційним тенденціям творчих, і, особливо, креативних осіб, які можуть мати деструктивний вплив на соціально-економічний розвиток окремих територій та держави загалом;
- формування відповідного інституційного забезпечення щодо розвитку і капіталізації творчого потенціалу держави та регіонів;
- впровадження організаційно-економічних механізмів приваблення талантів та залучення творчого потенціалу до реалізації соціально-економічних програм розвитку, окремих проєктів.

Зважаючи на те, що матеріальні стимули не завжди є визначальними для творчих осіб [26, с. 143], для приваблення таких людей у першу чергу потрібно:

- створення відповідної інфраструктури для забезпечення можливостей самореалізації творчих людей на місцях;
- формування системи стимулювання всебічного розвитку творчих осіб (доступ до освіти, підвищення кваліфікації, матеріальні стимули тощо);
- система цільових замовлень для одержання освіти найбільш перспективними випускниками середніх шкіл з огляду їх можливого працевлаштування у рідному місті, селі;
- створення мережі проектів щодо створення робочих місць для реалізації потенціалу творчих людей у периферійних територіях, у першу чергу за рахунок сприяння розвитку творчих індустрій, соціальних підприємств.

Не менш важливим є комплексний аналіз творчого та креативного «ядра» регіонів та формування карт його концентрації на територіях, а також іменних баз креативних особистостей у різних галузях для перспективного їх залучення до реалізації окремих положень стратегій інноваційного розвитку. Обов'язковою компонентою стратегій повинна стати розробка і реалізація на рівні регіонів системи оперативного моніторингу, акумуляції, активізації та захисту творчого потенціалу.

Зокрема, необхідним є впровадження організаційно-економічних механізмів щодо обліку та капіталізації потенціалу творчих осіб у контексті гарантування економічної безпеки держави, для цього потрібно:

- внесення відповідних змін до Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року, Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року та Проекту Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр., стратегій розвитку окремих областей, якими людський капітал позиціонувався як основна рушійна сила соціально-економічного зростання територій на даному етапі та у майбутньому, а також доповнення і уточнення в частині окремих розділів Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку [21], зокрема передбачення організаційно-економічних механізмів виявлення, акумулювання та активізації творчого та креативного потенціалу України як базисної компоненти системи інтелектуальної безпеки держави та регіону;
- формування концепції інтелектуальної безпеки метою якої має визначення базисних чинників та механізмів її гарантування, у т. ч.

- комплекс заходів протидії тимчасовій чи остаточній еміграції творчих осіб, насамперед тих, які володіють креативним потенціалом;
- координація роботи інституцій, завданням яких є формування та реалізація кадрової політики держави, налагодження відповідної співпраці з аналогічними службами зарубіжних країн щодо здійснення комплексних досліджень стану творчих людських ресурсів, формування відповідних іменних бази даних та карт творчого класу, а також можливого контролю та моніторингу за переміщенням представників творчої суспільної групи – громадян України;
 - відповідним міністерствам спільно з облдержадміністраціями доцільно розробити стратегічні орієнтири протидії міграції трудових кадрів за кордон, особливо довготривалій, шляхом запровадження цільових програм працевлаштування висококваліфікованих працівників, створення відповідних умов для їх самореалізації та достойного життя у регіонах України;
 - сприяння розвитку патріотизму, що стимулював би повернення після навчання молодих творчих людей у рідні населені пункти, а також став мотивацією інтенсифікації інвестиційної активності заможних людей, підприємців – вихідців з периферійних регіонів у соціально-економічний розвиток рідних населених пунктів;
 - здійснення постійного моніторингу діяльності іноземних фондів, програм та компаній, метою яких є виявлення та залучення творчих людських ресурсів з України, оперативна реакція на деструктивні прояви щодо довготермінової та остаточної міграції творчого потенціалу України;
 - розробити систему стимулювання розвитку та залучення творчих ресурсів інших держав за рахунок спеціалізованих проєктів.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки:

1. Сьогодні законодавчо не детерміноване поняття «інтелектуальна безпека», не визначене нормативне правове забезпечення її гарантування, втім у XXI столітті інтелектуальна безпека є важливою складовою національної безпеки держави. Під інтелектуальною безпекою розуміємо стан соціально-економічної системи, за якого забезпечується захист та ефективне використання, капіталізація інтелектуального потенціалу суспільства, що дозволяє забезпечити високий рівень конкурентоспроможності та гарантувати безпечну життєдіяльність особи, регіону, підприємства, держави як на сучасному етапі, так і у стратегічній перспективі.

2. Базисними компонентами інтелектуальної безпеки держави є людський та інтелектуальний капітали. Причому людський капітал формує основні конкурентні переваги підприємства, регіону, держави у стратегічній перспективі, відповідно розвинені країни сьогодні у розвиток людського капіталу інвестують не менше 10 % ВВП.

3. Через зниження якості природного інтелекту людства, ХХІ століття визначається як «ера боротьби за таланти», конкуренція за які здійснюється у глобальних масштабах. У зв'язку з цим посилилася активність закордонних інституцій щодо «вимивання» талантів з України. І якщо на початку цього століття конкуренція йшла за вже сформованих фахівців, то сьогодні об'єктами такої активності дедалі часто сьогодні об'єктами такої активності дедалі частіше стають студенти, і навіть школярі.

4. Унаслідок посилення еміграційних тенденцій та системного «вимивання» творчого потенціалу вже сьогодні спостерігаємо системну кризу як у сфері державного управління, так і в окремих галузях економіки, зокрема у вищій освіті, конкурентоспроможність якої за останні п'ять років на глобальному ринку освітніх послуг різко знизилася.

5. Через відсутність державної стратегії гарантування інтелектуальної безпеки сьогодні сформувалися загрози економічній безпеці держави, пов'язані з недостатністю або відсутністю креативних ресурсів для капіталізації потенціалу соціально-економічної системи. Без радикальних заходів посилення інтелектуальної безпеки України вважаємо неможливим говорити про можливість економічного прогресу економічної системи та держави загалом.

6. Серед пріоритетних організаційно-економічних механізмів зміцнення інтелектуальної безпеки в контексті нівелювання негативних впливів еміграції творчого потенціалу віднесемо: формування нормативно-правового забезпечення інтелектуальної безпеки держави, зокрема, розробку і впровадження концепції інтелектуальної безпеки метою якої має визначення базисних чинників та механізмів її гарантування, у т. ч. комплексу заходів протидії тимчасовій чи остаточній еміграції творчих осіб, насамперед тих, які володіють креативним потенціалом; координація роботи інституцій, завданням яких є формування та реалізація кадрової політики держави, налагодження відповідної співпраці з аналогічними службами зарубіжних країн щодо здійснення комплексних досліджень стану творчих людських ресурсів, формування відповідних іменних бази даних та карт творчого класу, а також можливого контролю та моніторингу за переміщенням представників творчої суспільної групи – громадян України; здійснення постійного моніторингу діяльності іноземних

фондів, програм та компаній, метою яких є виявлення та залучення творчих людських ресурсів з України, оперативна реакція на деструктивні прояви щодо довготермінової та остаточної міграції творчого потенціалу України; система стимулювання розвитку та залучення творчих ресурсів інших держав.

Список використаних джерел

1. Вавилов С. В. Стратегемы интеллектуальной безопасности / С. В. Вавилов // Экономические стратеги. – 2004. – № 7. – С. 25-27.
2. Вовканич С. Національна еліта та інтелектуальний потенціал нації: (Епістемологічний аспект) / С. Вовканич // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – №7-8. – С. 3-16.
3. Все більше українців жертвують усім заради життя за кордоном 2015 . – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/vse-bilshe-ukrayinciv-zhertvuuyut-usim-zaradi-zhittya-za-kordonom-290886.html?page=3>.
4. Герої праці. За кордон виїхала вже третина працездатного населення України / Незалежне Бюро Новин. – Режим доступу : <http://nbnews.com.ua/ua/tema/91803>.
5. Дацко О. І. Пріоритети капіталізації творчого потенціалу для підвищення конкурентоспроможності підприємств України / О. І. Дацко // Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств : [колективна монографія у 4 т.) за ред. О. А. Паршиної]. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – Т. 4. – 319 с. – (Розділ 4.11). – С. 85-93.
6. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посібник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко, [та ін.]. – М. : Правова єдність, 2009. – 544 с.
7. Жіноче обличчя трудової міграції // Своє слово. – 2013, 04 жовтня. – № 5 (39). – С. 6.
8. Інституційні механізми залучення коштів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу розвитку економіки периферійних територій західних регіонів України: аналітична записка / М.І. Флейчук; О.А. Радіца, О.Р. П'ятковська. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1338>.
9. Кількість українських мігрантів досягла 6 мільйонів осіб // Дзеркало тижня. – 2012. – 21 серпня.
10. Колин К. К. Фактор понимания в современном образовании как проблема интеллектуальной безопасности / К.К. Колин // Знание. Понимание. Умение 2013. – №1. – С.22-25.
11. Крутинь, Е. В. Концептуальные подходы к исследованию интеллектуальной безопасности как основы развития национальной инновационной экономики / Е. В Крутинь // Исследование социально-экономических и политических институтов и процессов: материалы IV Всероссийской заочной научной конференции студентов и молодых исследователей, 18 марта 2011 г. – Киров : Изд-во ВятГГУ, 2011. – С. 56-59.

12. Марченко О. С. Інтелектуальна безпека у вимірі економіки знань / О. С. Марченко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2012. – № 1 (8). – С. 278-279.
13. Мікула Н. А. Роль творчого потенціалу у формуванні конкурентних переваг територій за умов обмежених ресурсів / Н. А. Мікула, О. І. Дацко // Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності : сб. науч. тр. – Вып. 3, т. 2. / НАН України, Ін-т економіки пром-сти; редкол.: И.П. Булеев (отв. ред) и др. – Донецьк, 2010. – 396 с. – С. 126-138.
14. Мосов С. П. Інтелектуальна безпека як складова національної безпеки України: реалії сьогодення / С. П. Мосов // Матеріали круглого столу «Державна політика забезпечення національної безпеки України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання», Національна академія державного управління при Президенті України, 2013. – 217 с. – С. 29-32.
15. Мусієнко В. Д. Проблема інвестування в активи людського капіталу / В. Д. Мусієнко, Н. А. Молозіна, А. М. Замараєва // Вісник Криворізького національного університету. – 2012. – № 31. – С. 292-297.
16. Офіційний сайт державного комітету статистики. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
17. Панцир С. Низький інтелектуальний рівень державних рішень – реальна загроза для України / С. Панцир // Діалог. UA. – 2009, 23 березня. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page93-1477.html>.
18. Петраченко, С. А. Проблема «утечки умов» із Росії в контексті інтелектуальної безпеки країни / С. А. Петраченко // Власть. – 2007. – № 9. – С. 52-55.
19. Петрова І. Л. Становлення ринку інновацій в контексті економічної безпеки України / І. Л. Петрова // Ефективна економіка. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2221>
20. Поїхати, щоб вижити: міграційні процеси у країнах Східного партнерства. – Режим доступу : <http://eastbook.eu/ua/2013/08/country-ua/armenia-ua/poihaty-shchob-vyzyty-migratsiyni-protsezy-u-krainah-shidnogo-partnerstva>.
21. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку Рекомендації. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. Затверджені Постановою КМУ № 224 від 29.07.2002. – Режим доступу : <http://www.licasoft.com.ua>.
22. Семів Л. Людський та інтелектуальний капітали в економіці знань / С. Й. Вовканич, Л. К. Семів // Вісник НАН України. – 2008. – № 3. – С. 13-23.
23. Топ-10 країн, до яких втікають із України / Офіційний сайт finance.ua. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~5/2012/09/13/287456>.
24. Українські мізки «втікають» за кордон: США та Німеччина заманоють школярів та вчених. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/ukrayinski-mizki-vitikayut-za-kordon-ssha-ta-nimechchina-zamanyuyut-shkolyariv-ta-vchenih-320182.html>.

25. Флейчук М. І. Пріоритети зміцнення інтелектуальної безпеки країни у посттрансформаційний період / А. І. Мокій, М. І. Флейчук // Захист прав інтелектуальної власності та правові засади трансферу технологій у перехідних економіках]: матеріали засідання «круглого столу» ; за ред. У. В. Ткачук, М. І. Флейчук]. – Львів : РФ НІСД, 2007. – 42 с. – С. 15-28.
26. Florida R. Who's Your City?: How the Creative Economy Is Making Where You Live the Most Important Decision of Your Life / Richard Florida. – Publisher: Basic Books, 2009. – 256 p.
27. Forman D. Moving Toward the Talent Age / David C Forman, Chief Learning Officer, HCI. – Accessible : http://www.athenalearn.com/elearning/archives/Talent%20Management/Moving_Toward_the_Talent_Age.
28. Intellectual Security and the Quiet Crisis/ Shirley Ann Jackson <http://www.rpi.edu/president/speeches/ps112905-goldmansachs.html>.
29. Overall Talent Index 2011 – 2015. – Accessible : <http://www.weknowglobaltalent.com/gti/print/gti/all/1/2015>.
30. The Global Competitiveness Report. – Accessible : <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.

Мокій А.І., Дацко О.І., Шехлович А.М. Угрозы интеллектуальной безопасности государства в условиях усиления эмиграционных процессов.

Детерминировано поняття «інтелектуальна безпека держави», обумовлені фактори її формування, определена роль творческого потенціала для забезпечення інтелектуальної безпеки в умовах посилення еміграційних тенденцій. Предложені організаційно-економічні механізми укріплення інтелектуальної безпеки держави.

Ключевые слова: интеллектуальная безопасность, миграция, экономическая безопасность, творческий потенциал, креативный потенциал, эмиграция.

Mokiy A.I., Datsko O.I., Shekhlovych A.M. The Threats for State Intellectual Security in Terms of Strengthening Emigration Processes.

The definition of «state intellectual security» is given, the factors of its formation, the role of creative potential for intellectual security guaranteeing in terms of strengthening immigration trends are outlined. The organizational and economic mechanisms to strengthen intellectual security are proposed.

Key words: intellectual security, migration, economic security, creative potential, supercreative potential emigration.